

A KÖLTÉSZET A XX. SZÁZAD VÉGÉN

SLAVKO GORDIĆ

Minek a költők, kinek a költészet?

A költészet ma: mennyi lebilincselő, bonyolult beláthatatlan kérdés rejlik e téma gondolati középpontjában és közegében! Mennyi vonzó és mennyi nyugtalanító mozzanat!

A költészetet mindig nehéz volt meghatározni, hacsak nem egyoldalúan, a nyelv, a zsáner vagy a metrum síkján. A költészeztől mindig nehéz volt úgy szólni („egyáltalán nem lehet írni róla”, állítja egyik szövegében Sreten Marić), hogy közben valójában ne a költészet *ürügyén* beszéljünk, azaz valami másról. Ma is, különösen ma, amikor a költészet levenkőzte a metrikai konvenciók zömét, a jelképiséget és többi alapvető vagy legalábbis kísérő jellegzetességét, a költészeztől való beszéd könnyen megkerüli tárgyát, vagy szinte törvényszerűen mint önelégült és önimádó rendszerű és értelmű, szigorúan magánjellegű és egyéni nyelvgyakorlatot azonosítja.

Másrészt a költészeztől folytatott beszélgetések ma, a szókapcsolat első elemére helyezve a hangsúlyt, még ha nem a tiszta immanentizmus jegyében folynak is, ritkán jutnak el azokig a szövegen kívüli, társadalmi és civilizációs, kis híján planetáris meghatározókig, amelyek a mai költészet értelmét és szerepét élesen elkülönítik a régebbi költészet helyzetétől és küldetésétől. A költészet tolmácsolói, túlnyomórészt, úgy viselkednek, mintha minden rendben lenne a világgal és a költészezzel, és mintha mindig is így lett volna. Úgyet sem vetve a lét drámájára, nem törődnek a költészet drámájával sem. Mi más magyarázat lenne a költészet iránt még az egyébként mind műveltebb széles olvasóközönségnek az újabb költészezzel szemben tanúsított katasztrofális közömbössége közepette is megnyilvánuló *kultikus viszonyra*? És hogyan fogjuk fel másként (ha nem az elfogadott, régi igazságokban való hitként) a kritika vakságát az előtt a hihetetlen, de egyetemes látvány előtt, ahogyan a tömegek általánosan bekapcsolódnak az információszerkezetbe és elszánják magukat, „hogy a szövegből egyfajta *globális teátrális bekapcsolódást* teremtsenek, amely lehetővé fogja tenni identitásuk elnyerését” (B. Bošnjak)? A kriti-

kát tehát ma nem faggathatjuk a költészet természetéről, ha nem kérdezzünk rá ennek a költészetnek paradox közegére is: mindenki olvas és mindenki ír (az írásfertőzőtség határán járunk), a költészet pedig olvasók és tisztelők nélkül marad! Ha az a kérdés, hogy *minek a költők és kinek a költészet*, nem is új, új és teljesen másilyen a *válasz*, amelyet ez a kor a történelem nagykönyvébe bejegyez. Amíg nem gyűjtünk elég bátorságot és értelmet, hogy kiolvassuk, legalább a könnyelműségtől és a képmutatástól illene tartózkodnunk.

Minden kor talált rá okot, hogy sorsdöntőnek titulálja magát, vagy legalább átmenetinek, de csak a mi korunkban kezdenek a fordulatok planetáris méreteket és a végletes hazard jegyeit ölteni, amikor a játékban minden lehetséges. Mi történik, esetleg mi történt már meg a költészetrel az irodalom kebelében, az irodalomében, amely „egyszerre gazdag és problematikus, nyomdai inváziója révén pedig, mint egy fenyegető katasztrófahullám új formája, ártekinthetetlen” (M. Pavlović)? Nem hívja-e fel ez a hullám a költészet esszenciáját egy másfajta „ártalmatlan” és könnyebb beszéd langyos oldatává? Vagy a nem költői eredetű és hatású „tisztátalan” és durva nyelv lesz a költészet nyelvévé? Vagy pedig a költészet a vizuális és fonikus jelrendszerek kedvéért szakít a nyelvvel, megszüntetve ezzel magát, mint a szó művészetét?

Soha egymástól ennyire elűtő nyelvi látványok nem neveztek költészetnek magukat, sem pedig a költészet nem tagadta még ennyire gyökeresen a nyelvet. Soha a költészet természetéről és szerepéről nem uralkodtak ennyire egymást keresztező vélemények, sem pedig ennyi bizonytalanság nem volt a jövőjét illetően.

A nyelv bukása?

A költői kísérletek, amelyekre ez az alcím utal, a szavaknak hangtani, grafikai és jelentéstani összetevőire való lebontását feltételezik. A betű-, a fonikus és az audiovizuális költészet technikája szabály szerint a nyelv és az írás lebontásának ügyességévé lesz. (A költő következetesen másik hangra, illetve betűre cserélhet egy hangot vagy betűt, egy kijelentést ismétléssel és variálással „megfoszthat” jelentéstartalmától, „alternatív” nyelvtant és szóképzéltant hozhat létre, a szótagok és szótagszövedékek hangutánzó, expresszív és „szimbolikus” hatása révén nyelv előtti és nyelv fölötti jelentéseket sugallhat stb.) A technika* kérdésénél fontosabbak azonban az ilyen lebontás indítékának, értelmének és perspektívájának kérdései.

Nem ismerem vagy legalábbis nem jegyzem az újabb avantgardisták elméleti kiáltványait és programhirdető manifesztumait. Annak a (hagyományos) költészetfelfogásnak híveként, amely a költészetet a *szó mű-*

* Bővebben erről A hang-, a betű- és az audiovizuális költészetéről frott cikkünkben (*Letopis Matice srpske*, 1982. május).

vészetének tartja, csupán az ilyen költészetfelfogástól és költői gyakorlat-tól való eltéréseket tudom felismerni, és csak találgatni tudom ennek okait és célját. Vajon a szó, a történelemben megtejt út és saját történetének útja során, javíthatatlanul kompromittálódott volna? Vajon a piaci, a „romlott nyelv” (Adorno) és az ideológia nyelve, mint a hamis tudat szükségszerűen hamis nyelve, mindörökké megfosztotta a szót *mint olyant* méltóságától és szavahihetőségétől? Vagy a szó sorsdöntő összemlése a *tiszta és magas* költészet szűk (és többé-kevésbé exkluzív és elit) síkján játszódott le, azén a költészetén, amely a tisztaság és az emelkedettség törvényszerű konzekvenciáját a törvényszerűen néma és hatástalan hermetizmusban lelte fel? Minden mélyebb társadalmi-történelmi és esztétikai feltétel és feltételezottség ellenére a nyelv bukását és a nyelvbe vetett hitet mégis milyen mértékben kell az olyan „felfedezők” és a különöckök mulandó és kényelmes ikonnyelvműködésének tekinteni, akik egyetlen korszakban sem lépnek túl a marginális kulturális tényező jelentőségét?

Nem tudom ezekre a kérdésekre a választ, de abban sem vagyok biztos, hogy ezek az igazi kérdések. Emlékszem Benjaminra és Sanguinettire. A szavak balsorsa lehet, hogy csak reflexe annak a kilátástalan birkózásnak, amelyet a művészet a *piaccal* és a *múzeummal*, az alap és a felépítmény szörnnyeivel folytat, amelyek végül minden avantgarde-ot felfalnak, mint a legsötétebb mesében. Lehet, hogy a grafikai és fonikus paródiák, valamint a költészet radikálisabb ir(t)ásformái *azonos* következményei az avantgarde *ellentétes* törekvéseinek, amelyet (az olasz író szerint) mindig a *hősi-patetikus szándék* és a *cinikus virtuozitás* kettőssége tép szét: az előbbi indíték a kommercális kihasználhatóság és a kínálat és kereslet közvetlen játékainak szférája fölé emelné, a másik valkmerő és váratlan fordulatokra sarkallja, amelyekkel legyőzhetőek a szórakozottabb és előítéletekre hajlamosabb ikonkurrenszek.

Rákérdeztünk a nyelvnek a költészetben való lerombolása és elhagyása nyújtotta perspektívára is. A „vers”-beli szó megsemmisítése óhatatlanul a költészetet is megsemmisíti. A fonikus és a vizuális költészet *contradictio in adiecto*: ha tiszta formában valósul meg, az előbbi fonikus-zenei, az utóbbi képzőművészeti tudományággá válik. Az avantgardisták azonban leginkább visszarettennek ezektől, a konzekvenciáktól: ők a nyelvet és a nyelv művészetét *akarják*, legalább mint „szövegeik” és gesztusaik *főn*-ját. Egy ilyen látóhatár nélkül tettük nemcsak hogy értelmetlen, de elképzelhetetlen is lenne, mint ahogy, talán, a karikatúra művésze és a bohóc játéka is elképzelhetetlen a képző- és színművészet másfajta, „patetikusabb” formáinak látható/láthatatlan közege nélkül.

A kísérlet, ha a bele nem egyezés és a kíváncsiság ühleti, mindig újjáéleszti a lélek, a munka és az alkotás erőt.

Igy azok a költői újítások is, amelyekről itt szó van, rozsdátlanítják a nyelvet, a gondolkozást és az érzékelést, olykor-olykor a világ, a tudat,

a szó és a művészet új arait és érteimeit fedezve fel a „hétköznapiatlantás” révén. Így, tallán, Ernst Jandl nyelvi játékaik nélkül nem derült volna fény a nyelv ama profiljára, amelyet Max Bense abban a szövegben, amelyet nem volt alkalmam látni (*Die pantomimische Funktion der Sprache*), a beszéd pantomimikus funkciójának nevez.

A modern művészetnek azonban nincs szüksége igazolásra, sem „engedményre”, mert ő sem engedélyez ilyesmiket a világnak, amelyben a krízis megtestesülését látja — az értelem, az identitás, a perspektíva krízisét. A szó és a nyelv, a handabandázóknak és hazugoknak nyújtott alibi miatt a handabanda és a hazugság szinonimájává válik. Ernst Jandlnak van egy verse: *talké**, ami képletesen „tölkfalkót” jelent. *In continuo közöljük*, helytakarékosság végett, de egészében, az egyedüli módon, ahogy hatását kifejtetheti, mert az eljárása (azaz az ismétlés) üzenetté lesz: „blaablaablaablaa / blaablaablaa / blaablaablaablaa / blaablaablaa / bäbb / bäbb / bäbbbäb / bäbbbäb / bäbb / bäbb / bäbbäb / bäbbbäb / / bäbbäbäbbb / blablablaba / bäbb / bäbb / bäbbbäb / blaablaablaa / bäbbäbb / bäbb / bäbb / bäbbäbb / bäbb / bäbb / bäbbbäb / bäbbäbb / blaablaablaablaa / bäbbäbb”.

Nem csapott-e át egy pillanatban ez a „jandlolás” gúnyolódásból öngúnyba? A szónak ez a bosszúvágya nem bizonyítéka-e mégis kimeríthetlenségének?

Funkcióváltás?

A mai költészet, még ha nem rombolja is a nyelvet mint lingvisztikai jelek rendszerét, éppen azon jegyek révén szúr szemet, amelyekkel a régi és újabb költői konvenciókat és a költőiről alkotott képzeteket támadja. Eközben a frontok olyan ütemben tevődnek át és a jelszavak oly mértékben megváltoznak, hogy az megnehezíti az idejében való kritikai felismerést. Így a kifejezéseknek ebben a „permanens forradalmában” rájövünk, hogy mondjuk az „ontológiai radikalizmus” — minden leírónak és narratívának, szentimentálisnak és életrajzának a költői lényegéből való kizárása — a modernség közös nevezőjévé válik, amikor a világ különböző vidékein az „exteriorisztikus” újdonságok, a narrativitás, a dokumentaritás és az anekdotikus költészetét hirdetik. Hasonló módon érték utol és haladták túl az elmúlt évtizedben a költői hermetizmust és a lecsupaszított jelentések költészetét, habár, az igazat megvallva, csálóka szókimondása és tárgyiasága révén ez utóbbi is képes az „abszolút jelrendszer” jegyeit magára öltetni.

Vannak azonban olyan időben és térben is alapvetően meghatározott

* Walter Höllerer *Ein Gedicht und sein Autor, Lyrik und Essay* című antológiájából (Berlin, 1967.)

újdonságok, amelyek úgyszólván *mindenütt és ha nem is mindörökre, de tartósan* rányomják bélyegüket a költészetre. Ezt a tartósságot és elterjedtséget mutatja legelőször is a *posztmetrikus* költészettípus, amely túllép a szabad vers szabadságán, majd a költészet *zsáner fölötti* konceptusa, amelyben keveredik és megbékél egymással, ahogy egy francia (Michel Degui) mondja, „a kvázi-vers, a prózai szinte-vers, a prózavers, a verspróza” stb. „A rövid történet, az esszé és a prózavers nyelvének” az újabb amerikai költészetben való még drasztikusabb elegyítéséről tanúskodik a költő Robert Haas, valamint egyes szerzőink, például a fiatal belgrádi költő, Nemanja Mitrović költői gyakorlata.

Ha a tegnapi és a régebbi költészettel való szembefordulásban az új költészet uralkodó szellemét és jelét látjuk, akkor nem kell szem elől tévesztenünk, hogy nemcsak az ún. magas és tiszta költészet „szakralizált formáitól” való eltávolodásról van szó, hanem a Brecht és Enzensberger politikailag elkötelezett és bizonyos mértékig retorikus költői gyakorlatával való szakításról is. Jóllehet az ilyen költői elkötelezettség látványa vitathatatlanul sokban jellemezte az „új szubjektivitás” költészetét, ez mégis kétségtelenül eltávolodott attól, mind politikai felfogásában, mind pedig költészetszemléletében: az előzőt most szélesebben értelmezik, beleértve sok magánjellegű és közvetlen dolgot, az utóbbinak pedig az anti-poétikus és az anti-utópisztikus, a „felületes”, a „hétköznapi”, a „nyers” és a „triviális” hatásköre és szelleme jutott. Ez a költészet is Reagan és Haiget, Strausst és a Gyáriparosok Szövetségét, a lázadó egyetemistákat (a ma „emlékeikből élő harmincévesek”-et) fogja emlegetni, de szelleme nem a lázadásé, hanem a szkepszisé és a rezignációé, az ironiáé és az önironiáé, mint ahogy motívumkontextusa sem terjed túl a konyha, a mozi, a szupermarket és az autópálya cseppet sem hősi körén. Ez a költészet (Németországban, Amerikában és másutt), az erről a mi világunkról és századunkról dédelgetett utolsó illúziókat is lerombolva, s lecsupasztva, a nyelv és a formák tudatosan provokatív rendetlenségével eloszlatja az utolsó reményét is annak, hogy a költészet visszatérhet a *lelkessültség és az emelkedettség* magasába. Nem kevés keserűséggel mondja Michel Degui: „Azok az apró szilánkok, akár fölöslegesek, akár nem, amelyeket, mégpedig a *reflexió* nagyfokú segítségével, a *fehérségbe* vetünk, többé nem bírnak, nem akarnak magukkal ragadni bennünket. A költészet egyik funkcióját mára kiforgatták örökségéből; de mi vette akkor tőle át ezt a funkciót, a sanzon? a politika? az ökológia?”

Ha ez az állítás pontos és ez az eredmény végleges (hogy a költészet nem képes és nem akar magával ragadni), akkor a nyelv és a „költői nyelv” végzetéről, a zsáner leépítéséről, a metafora visszahúzásáról és az izometrizmussal és az eufóniával való szakításról alkotott minden részleges betekintés magától értetődő, és ebből következően nagymértékben fölösleges. Ami azonban nem jelenti azt, hogy ennek az évezrednek

a végén a költészet nem fogja valamilyen más funkcióban és a funkciók fontossági sorrendjének módosításában fellelni identitását, tekintet nélkül arra, hogy az örökösödési jog szerint milyen egyezségre jut a zenével, a politikával és az ökológiával.

TÚRI Gábor fordítása